

MAŽEIKIŲ TARMĖS PRIEGAIÐŽIŲ FONETINĖS YPATYBĖS

A. GIRDENIS

0.1. Mažeikių tarmė turi dvi priegaides, priešpastatomas ilguose kirčiuotuose pagrindiniu ir šalutiniu fonologiniu kirčiu¹ skiemenyse, – akūtą ir cirkumfleksą². „Trumpinė priegaidė“ yra trumpųjų skiemenų fonologinis ar fonetinis kirtis, „vidurinė priegaidė“ – trumpųjų skiemenų fonologinis kirtis arba tam tikrais atvejais ilgųjų skiemenų fonetinis kirtis. Fonologinio kirčio „vidurinė priegaidė“ ir „trumpinė priegaidė“ santykiauja kaip to paties trumpųjų skiemenų kirčio poziciniai variantai (plg.: *kęš* „kiša“: *kėša* „kišo“: *kęšiom* „kišom“). „Stumtinė“ ir „laužtinė“ (tiksliau – faringalinė, žr. 1.3) priegaidė yra akūto, o „pirminė tęstinė“ ir „antrinė tęstinė“ – cirkumflekso poziciniai variantai.

Šiame straipsnyje susumuojami subjektyvaus ir objektyvaus Mažeikių tarmės priegaidžių tyrinėjimo rezultatai. Šiuo tyrinėjimu bandyta nustatyti akūto ir cirkumflekso pagrindines fonetines charakteristikas ir jų invariantinius distinktyvinius (skiriamuosius) požymius, t. y. požymius, būdingus visiems poziciniams variantams.

0.2. Priegaidės buvo tiriamos įvairiais būdais. Norint išaiškinti priegaidžių priešpastatymo distinktyvinę galią, atskirų žodžių priegaidė buvo keičiama kita ir nustatoma, kaip į tokį pakeistą žodį reaguoja informantai. Šiam tikslui vartoti ir tokie kvazihomonimai (minimalios poros), kaip *lis* „lįs“: *lis* „lis“, *pūs* „pūs“: *pūs* „pus“, *pūtė* „pūtė“: *pūtė* „pūti“, ir įvairūs žodžiai neturį kvazihomonimų, pvz.: *virs*, *šėins*, *grybas* „grybas“, *kūots*³ ir kt. Žodžiai su pakeistomis priegaidėmis buvo pateikiami informantams be konteksto arba tokiame pat kontekste, kaip ir su nepakeista priegaide, pvz.: **lītōs* **līs*, **vies* „vėjas“ **pūs*, *vākār* *vies* *pūtė*, **stēprōs* *virs*, **šākēs kūots* vietoj normalių *lītōs* *līs*, *vies* *pūs*, *vākār* *vies* *pūtė* ir t. t. Informantai buvo klausiami, ar skiriasį ir kuo skiriasį taip pakeisti pasakymai nuo įprastinių.

Instrumentiniam tyrimui naudotasi 263 žodžių oscilogramomis, padarytomis HI02 tipo šleifiniu oscilografu⁴ Leningrado Lenino ordino Valstybinio A. Ždanovo v. universiteto L. Ščerbos v. Eksperimentinės fonetikos laboratorijoje⁵. Dalis žodžių (30) buvo tariama be konteksto (t. y.,

¹ Žodžiuose tipo *lūkū* „laukai“, *pāgautū* „pagautai“, *pāmestū* „pamestai“ pirmasis skiemo turi fonetinį, o ne fonologinį kirtį. Pokirtinis akūtas („laužtinė priegaidė“), pvz., žodžiuose *bātū* „batai“, *tvātšō* „tvātyšiu, talžysiu“, yra skiemens fonologinio ilgumo fonetinė išraiška.

² Tarmių, turinčių daugiau kaip dvi priegaides, nėra. Dialektologiniuose darbuose minima „priegaidžių“ gausybė nėra kalbos sistemos faktas. Tai yra tik kirčio ir priegaidės arba priegaidžių ir jų pozicinių variantų sąvokų neskyrimo rezultatas.

³ Keli informantai žodžiams *šėins* ir *kūots* rado po kvazihomonimą (*šėins* „toks senovinis šokis“, *kūots* „kūtas, budelis“).

⁴ Juostos judėjimo greitis – 250 mm/s, laiko skaitiklio dažnumas – 100 Hz.

⁵ Už tai autorius yra labai dėkingas to Universiteto aspirantui A. Pupkiui ir kitiems Eksperimentinės fonetikos laboratorijos darbuotojams.

tarp ryškių pauzių), daugumas – įvairiuose sakiniuose. Kvazihomonimai tuose sakiniuose užėmė intonacijų požiūriu maždaug vienodas pozicijas, tačiau diktoriams nebuvo lengvai pastebimi. Diktoriais buvo trys asmenys, kilę iš Mažeikių rajono Tirkšlių apylinkės, esančios tiriamosios tarmės centre⁶.

Pagrindinis dažnumas, nuo kurio priklauso pagrindinio tono aukštis⁷, skaičiuotas pagal laiką, per kurį pasikartoja 4 virpesiai, atitinką pagrindinį toną, o intensyvumas, nuo kurio priklauso balso stiprumas, pagal kiekvieno virpesio, atitinkančio pagrindinį toną, amplitudės aukštį (t. y. atstumą nuo jos viršūnės iki nulinės linijos)⁸.

Grafikuose pagrindinio tono aukščio kitimas parodytas viršutinėje koordinacių sistemoje, intensyvumo – žemutinėje. Intensyvumo o grafikuose ordinačių ašyje atidedamas amplitudės aukštis milimetrais (atitinkamai padidintas). Pagrindinio tono aukštis žymimas dvejetainiais. Vienuose grafikuose (brėž. 1–4) ordinačių ašyje žymimi hercai („Hz“) pagal logaritminį mastelį⁹, kituose (brėž. 5) atitinkami gamos laipsniai (tonai ir pustonai)¹⁰. Patogumo sumetimais tuose grafikuose žymimas 240 Hz dažnumas, atitinkąs tono aukštį, maždaug lygų mažosios oktavos „si“ (h). Laikas skaičiuojamas nuo garso dalies, pažymėtos grafike, pradžios ir žymimas absoliučiai ašyje milisekundėmis („ms“).

1.1. Informantų apklausa parodė, kad priegaidžių priešpastatymo visiškai užtenka vienodiems kitais atžvilgiais žodžiams tiksliai identifikuoti ir, atvirkščiai, priegaidžių pakeitimo visiškai užtenka, kad žodis pasidarytų nebeatpažįstamas arba kitas. Tokie pasakymai, kaip **litòs lís*, **vies pús* (vietoj taisyklingų *litòs lís*, *vies pús*), ir tokie „žodžiai“, kaip **grìps*, **šėins*, **vìrs* (vietoj *grìps*, *šėins*, *vìrs*) visiems informantams yra beprasmiški arba kalambūriški¹¹. Kai toks „žodis“, neturįs kvazihomonimų, pasakomas aiškiaame kontekste, visi informantai taiso priegaidę.

Reakcija į pakeistas balsių ir dvibalsių priegaides vienoda. Kiek labiau vietoj šalutinio kirčio cirkumflekso toleruojamas akūtas negalūniniuose skiemenyse (pvz., tokiuose žodžiuose, kaip *pàrskàitē* „perskaitė“, *ràšima* „rašymo“ ir kt.) bet taip yra tik todėl, kad toje pozicijoje cirkumfleksas jau pradeda nykti¹².

1.2. Geros muzikinės klausos informantai akūtą dažniausiai apibūdina kaip aukštesnį („plonesnį“) skiemens ar žodžio tarimą, o cirkumfleksą kaip žemesnį („storesnį“) tarimą. Pastabesnieji pažymi ir mažesnį akūtinį balsių ilgumą ir didesnį įtempimą („kietumą“).

Stebėjimai rodo, kad tokios subjektyvios priegaidžių charakteristikos apskritai teisingos. Akūtas iš tikrųjų tam tikru tarimo momentu yra aukštesnis už

⁶ Visi trys diktoriai (G.B., G.J., A.G.), nors yra baigę aukštąjį mokyklą arba mokosi joje, be priekaištų kalba tiriamąja tarne, bendraudami su savo šeimų nariais ir kitais tos tarmės atstovais. Jokių tarties ir klausos defektų jie neturi.

⁷ Kaip žinoma, tono aukščiuvi įtakos turi ir intensyvumas, tačiau kalbos diapazone ta įtaka yra tokia maža, kad į ją galima nekreipti dėmesio (plg. P. Ladefoged, Elements of Acoustic Phonetics, Chicago, 1961, p. 19).

⁸ Asimetriskų virpesių atveju imti amplitudės teigiamosios ir neigiamosios dalies vidurkiai. Toks intensyvumo nustatymas, suprantama, yra apytikris.

⁹ Logaritminį mastelį tokiems žemiems dažnumams rekomenduoja Leningrado fonetikai (žr. Л. Зиндер, Общая фонетика, Ленинград, 1960, p. 189–190).

¹⁰ Taip daroma todėl, kad nei absoliutus hercų skaičius, nei jų logaritmai tiksliai neatspindi žmogaus ausies suvokiamų tono aukščio pakitimų, o tai neleidžia lyginti skirtingų skiemenų muzikinius piešinius.

¹¹ **vìrs*, kelių informantų nuomone, esąs latviškas žodis (plg. dar išn. 3).

¹² Plačiau apie tai žr. straipsnyje „Mažeikių (šiaurės vidurio downininkų) tarmės pokirtnių skiemenų priegaidės“ („Kalbotyra“, XIV, V., 1966, p. 57(t)).

cirkumfleksą, ištartą maždaug indentiškoje pozicijoje. Ypač lengva tai pastebėti, tariant akūtinius ir cirkumfleksinius balsius pašnibždomis.

1. 3. Artikuliaciniu požiūriu akūtas nuo cirkumflekso skiriasi įtempimu, nepastovumu ir faringalizacija (kartais glotalizacija).

Įtempimas – ryškiausia artikuliacinė akūto ypatybė. Tariant akūtinį skiemenį, visi aktyvieji kalbos padargai tam tikru momentu smarkiai nutolsta nuo neutralios padėties: liežuvis pakeliamas aukščiau, negu tariant atitinkamą cirkumfleksinį skiemenį, lūpos energingiau atkišamos į priekį (tariant *u* tipo balsius) arba atitraukiamos atgal (tariant *l* tipo balsius).

Artikuliacijos nepastovumas ypač gerai pastebimas akūtinuose ir cirkumfleksiniuose skiemenyse, turinčiuose žemutinio pakilimo balsius. Cirkumfleksiniai *ā*, *ē* (pvz., žodžiuose *vāka* „vaiką“, *svēka* „sveiką“) nuo artikuliacijos pradžios iki pabaigos yra maždaug vienodo įtempimo ir uždarumo, akūtiniai *ā*, *ē* arba *á*, *é* artikuliacijos pradžioje dažniausiai yra įtemptesni ir uždaresni, o pabaigoje atviresni – neretai jie skamba kaip diftongoidai, susidedą iš artimos kokybės elementų¹³. Kartais įtemptesnė būna ne balsio pradžia, o jo vidurys ar pabaiga. Tačiau visada viena kuri akūtinio balsio dalis yra įtemptesnė ir uždaresnė, negu likusioji to paties balsio dalis.

Faringalizaciją¹⁴ turi daugelis pozicinių akūto variantų (žymimi ženklų „,““). Juos tariant, nosiaryklės (farinkso) sienelės ir minkštasis gomurys yra gerokai įtempti, todėl balsiai gauna aukštesnį dusloką tembrą¹⁵. Kartais faringalizaciją lydi glotalizacija – visiškas ar dalinis balsaskylės uždarymas, pagal kurį akūtas dažnai vadinamas „laužtine priegaide“. Tiriamojoje tarmėje glotalizacija (vad. „lūžis“) kaip atskiro žodžio priegaidės požymis nevartojama¹⁶: ji sporadiškai pasitaiko tik silpnojoje, paprastai baigiamojoje, sakinio dalyje ir nekirčiuotuose skiemenyse. Glotalizuotą akūtą gali turėti tik izoliuotas žodis, tariamas labai silpnu ir žemu balsu.

2. 0. Instrumentinis priegaidžių tyrimas susiduria su tam tikrais sunkumais. Visų pirma, prietaisai, kuriais nustatomos akustinės kalbos ypatybės, pateikia žymiai daugiau informacijos, negu jos reikia tam ar kitam kalbos elementui identifikuoti: individualias diktoriaus balso ypatybes, akustinius požymius, nusakančius kalbančiojo nuotaiką, įvairias nerelevantines garsų ypatybes ir t. t.¹⁷. Antra, priegaidžių požymiai yra susipynę su kitais – ypač su sakinio intonacijų – požymiais: kiekvieno žodžio pagrindinio tono ir intensyvumo kreivės rodo ir žodžio priegaidę, ir sakinio intonacijos atkarpą, realizuojamą tame žodyje. Izoliuoti žodžiai (t. y. žodžiai, tariami tarp pauzių) išimties nesudaro: jie turi konstatuojamojo sakinio intonaciją arba, jeigu tariami vienas po kito, išvardijamosios intonacijos atkarpą. Todėl priegaidžių charakteristikų, nustatytų pagal

¹³ Grafiškai juos galima žymėti taip: *aa*, *ea* (*ea*), pvz.: *dāakts* (*dākts*), *gēar* (*gēr*).

¹⁴ Apie faringalizaciją žr. Л. Зиндер, *min. veik.*, p. 137, 200.

¹⁵ Faringalizuota paprastai būna tik balsio dalis.

¹⁶ Kitais ypač kretingiškių tarmėje. Kaip parodė dviejų diktorių – A.K., kilusio iš Darbėnų (Kretingos raj.), ir G.J., kilusio iš Tirkšlių (Mažeikių raj.), tarties sugretinimas, kretingiškių akūtas daug dažniau (bet ne visada!) būna glotalizuotas. Atrodo, glotalizacija ten pasitaiko visais tais atvejais, kur Mažeikių tarmė turi faringalizaciją. Tačiau šis dalykas dar reikalingas tolesnio tyrinėjimo.

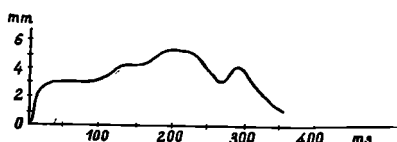
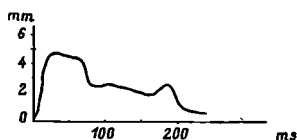
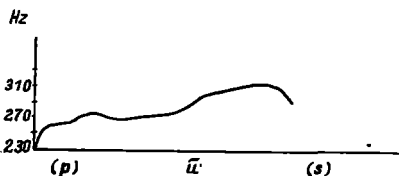
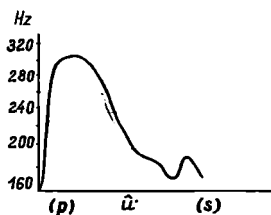
¹⁷ Plg. Г. Фант, *Акустическая теория речеобразования*, М., 1964, p. 15–16.

izoliuotus žodžius, negalima laikyti jų distinktyviniais požymiais: distinktyviniai gali būti tik požymiai, pasikartoją visose pozicijose ir nepriklausą nuo sakinio intonacijos, gretimų skiemenų priegaidžių ir skiemens centro kokybės.

Labai sunku nustatyti ir tai, kokie požymiai – muzikiniai ar dinaminiai – sudaro esminę priegaidžių charakteristiką¹⁸, nes jie dažniausiai būna analogiški: kylančio tono skiemenų intensyvumas paprastai yra didėjantis, krintančio tono skiemenų intensyvumas – mažėjantis.

Invariantinius distinktyvinius priegaidžių požymius galima nustatyti, ištyrus jų charakteristikas įvairiose pozicijose ir statistiškai išaiškinus, kurios charakteristikos yra būdingos visiems poziciniams variantams ar bent didžiajai jų daliai.

2. 1. Izoliuotuose žodžiuose akūtas turi staigiai krintantį pagrindinį toną (žr. brėž. 1 ir 3). Kartais pagrindinis tonas kurį laiką būna maždaug vienodo aukštumo ir paskui staigiai krinta, kartais jis krinta nuo pat skiemens pradžios. Retkar-

Brėž. 1. Akūtas žodyje *pūs* (G. J.) „pūs“¹⁹.

Brėž. 2. Cirkumfleksas žodyje *pūs* (G. J.) „pūs“

čiais skiemens (tiksliau – skiemens centro) pabaigoje pagrindinis tonas šiek tiek pakyla aukščiau žemiausio lygio – ypač kai skiemens centrą sudaro sudėtinis (resp. mišrusis) dvibalsis.

Akūto intensyvumas beveik visada kylantis-krintantis. Kylančioji intensyvumo kreivės dalis trumpesnė už krintančiąją (žr. brėž. 1). Dažnokai ta kreivė būna netolygi – turi po dvi ar net tris viršūnes (žr. brėž. 3), tačiau tiek tolygi, tiek netolygi intensyvumo kreivė daro maždaug tą patį akustinį efektą, todėl

¹⁸ Plg. Б. Мальмберг, Проблема метода в синхронной фонетике. – „Новое в лингвистике“, II, М., 1962, p. 362–377.

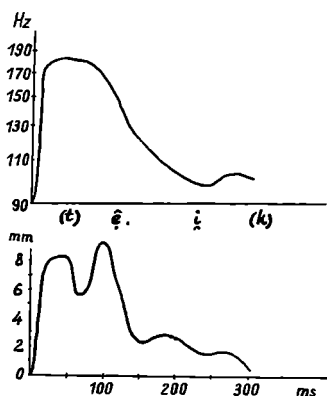
¹⁹ Grafikuose pirmasis dvibalsių sandas žymimas „pusilgumo“ ženklu, nes jis yra trumpesnis už „antrinių“ ilgųjų dvibalsių pirmąjį sandą, plg.: *dū.ms* „(būs. l. 3a.) dums“: *dū.ms* „dūmas“, *gī.ms* „gins“ *grī.ms* „grynas“ ir t.t.

tos ypatybės negalima laikyti „laužtinės priegaidės“ požymiu (t. y. požymiu, rodančiu glotalinį sprogimą)²⁰.

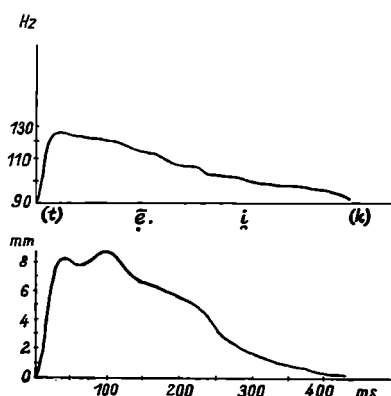
Cirkumfleksas izoliuotuose žodžiuose yra dvejopas. Skiemenyse, kurių centrą sudaro balsiai (pvz.: *pūs, pūtė, „pūtė“ tris, tūtė ~ tūtė „žinduku“*), jis turi tolygiai kylantį pagrindinį toną (žr. brėž. 2). Kartais pagrindinio tono kreivė turi dvi viršūnes: žemesnę skiemens pradžioje ir aukštesnę skiemens pabaigoje. Tokių skiemenų intensyvumas yra kylantis-krintantis: kylančioji intensyvumo kreivės dalis paprastai ilgesnė už krintančiąją. Pasitaiko ir beveik lygių intensyvumo kreivių, o taip pat kreivių su 2 – 3 labai nežymiomis viršūnėmis.

Skiemenyse, kurių centrą sudaro dvibalsiai²¹, cirkumfleksas turi tolygiai krintantį pagrindinį toną ir intensyvumą (žr. brėž. 4). Pačiame skiemens gale pagrindinis tonas kartais šiek tiek pakyla aukščiau žemiausio lygio.

Akūto pagrindinio tono diapazonas²² didesnis už cirkumflekso diapazoną, o santykinis ilgumas mažesnis: akūtiųjų ir cirkumflekso balsių ilgumo san-

Brėž. 3. Akūtas žodyje *tiek* (A. G.) „*tiek*“

Brėž. 4. Cirkumfleksas žodyje *tiėkia* (A. G.) „*tiėkia*“

tykis maždaug lygus 2:3, dvibalsių – 3:4²³. Absoliutinis balsių ilgumas yra toks nepastovus, kad nėra jokios prasmės čia pateikti tikslūs duomenis. Santykinio intensyvumo skaičiavimas patenkinamų rezultatų nedavė²⁴.

2. 2. Sakiniuose priegaidės turi daugybę įvairių variantų, kartais sunkiai paaiškinamų kokiomis nors aiškiosiomis fonetinėmis sąlygomis, tačiau dažniausiai

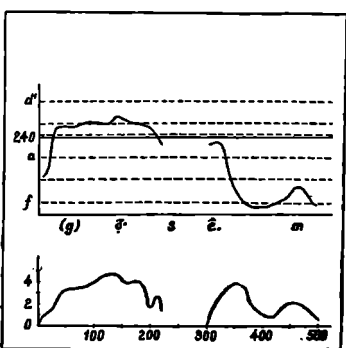
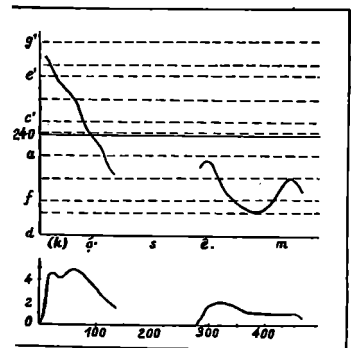
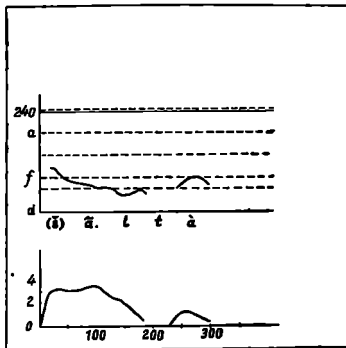
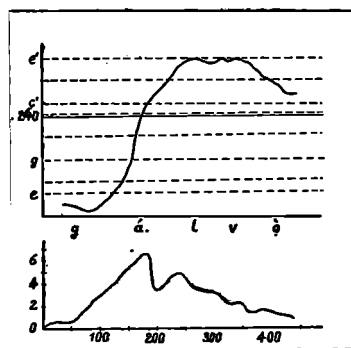
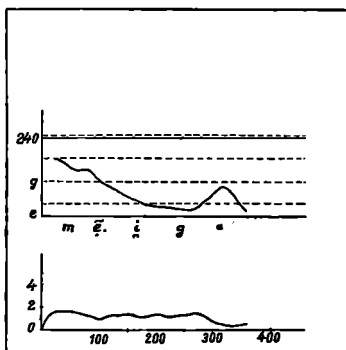
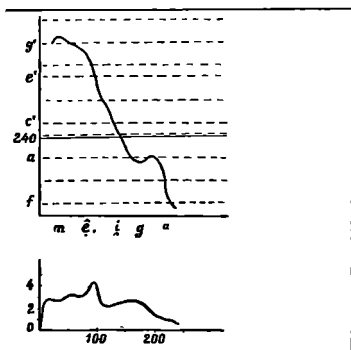
²⁰ Tai parodė pakartotinis įrašų, iš kurių darytos oscilogramos, perklausymas.

²¹ Dvibalsiais čia laikomi tik mišrieji dvigarsiai ir gryniesi sudėtiniai dvibalsiai.

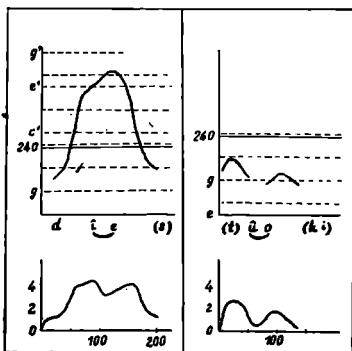
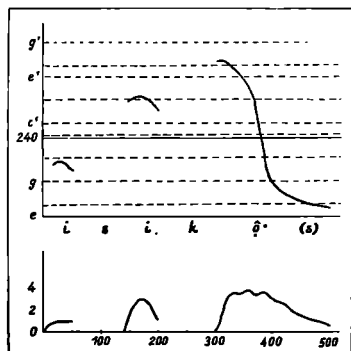
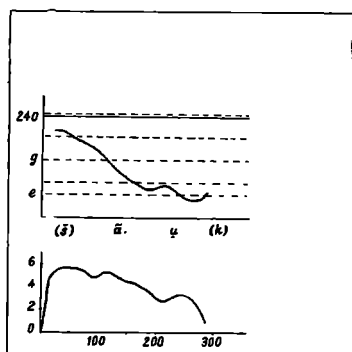
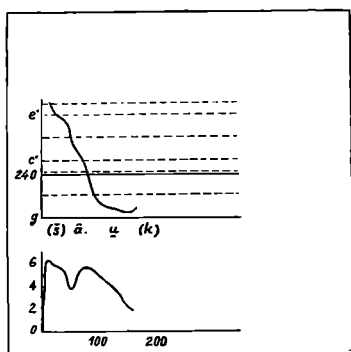
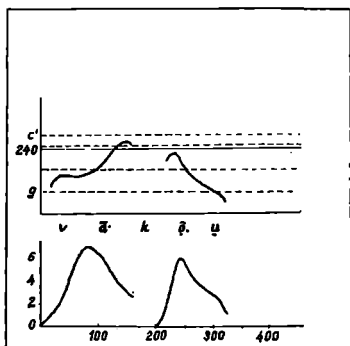
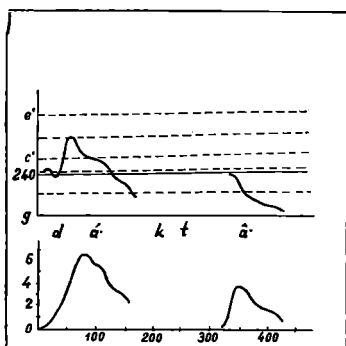
²² T. y. intervalas tarp pagrindinio tono žemiausio ir aukščiausio taško.

²³ Duomenys nėra visai tikslūs, nes oscilogramose sunku tiksliai nustatyti garsų ribas (žr. Л. Зиндер, *мін. veik.*, p. 241 t.; Л. Бондарко, *Осциллографический анализ речи*, Ленинград, 1965, p. 24–31).

²⁴ Tai galėjo nulemti suprastintas intensyvumo nustatymas. Kaip žinoma (žr. P. Ladefoged, *мін. veik.*, p. 79 t.), norint tiksliai nustatyti garso bangos intensyvumą, reikia atsižvelgti ne tik į pagrindinio tono, bet ir į obertonų (virštonių) amplitudes, tačiau turimomis priemonėmis tai padaryti nebuvo galima.

r 6 ž. 5. Akūtas ir cirkumfleksas zodiļtuose: 1. mēiga (G. J.) „miega, aruoda”; 2. mēig 7. J.) „mižga”; 3. gālvā (G. B.) „(vns. īn.) gālvā”; 4. šaltā (G. B.) „šaltā”; 5. (iši)kšim 7. J.) „(iši)kšim”; 6. (iši)gāšim (G. J.) „(iši)gāšim”; 7. dāktā (G. J.) „dāktai” 8. vātkā

(G. J.) „vaikui“; 9. šauk (G. B.) „šauk“; 10. šauk (G. B.) „šaukia“; 11. isikšs (G. J.) „isikšs“; 12. dies (G. B.) „dies“; 13. tūoki (G. B.) „tūoki“

juos nulemia sakinio intonacijos ypatumai. Kadangi nei tarmių, nei literatūrinės kalbos intonacijų akustinės charakteristikos nėra tirtos, čia galima pažymėti tiksliai kelias intonacijų ir priegaidžių sąveikos tendencijas: a) sakinio atkarpoje, tariamoje su kylančia intonacija, ir akūtas, ir cirkumfleksas turi kylantį pagrindinį toną (brėž. 5 [3]²⁶, [6], [8]); b) sakinio atkarpoje, tariamoje su krintančia intonacija, ir akūtas, ir cirkumfleksas turi krintantį pagrindinį toną (brėž. 5 [1], [5], [7], [9], [11], [4], [10]); c) sakinio atkarpoje, kurioje intonacija pereina iš kilimo į kritimą, ir akūtas, ir cirkumfleksas turi kylantį-krintantį pagrindinį toną (brėž. 5 [12]); d) sakinio (ypač konstatuojamojo) gale priegaidės turi daug žemesnį pagrindinį toną ir intensyvumą, negu sakinio pradžioje ir viduryje; akūtas toje padėtyje retkarčiais turi nutrūkstamą pagrindinį toną (brėž. 5 [13]), susijusį su glotaliniu sprogimu. Neaiškios sąlygos, kuriomis vartojamas krintantis-kylantis akūtas ir cirkumfleksas, beveik lygaus pagrindinio tono cirkumfleksas (brėž. 5 [4]) ir kt.

Dar įvairesnės intensyvumo kreivės (plg. įvairius brėž. 5 grafikus). Akūto intensyvumas dažniau būna netolygus, trūkčiojantis, kartais net su nutrūkimo tendencija (brėž. 5 [1], [9], [12], [13]), cirkumflekso tolygus (tipiškas pavyzdys – brėž. 5 [2]), tačiau atskirais atvejais abiejų priegaidžių intensyvumo kreivės būna beveik vienodos (plg. brėž. 5 [7] ir [8], [11] ir [4]).

Gerokai svyruoja abiejų priegaidžių diapazonai, tačiau maždaug vienodose pozicijose akūto diapazonas visada didesnis, negu cirkumflekso.

Absoliutinis ir net santykinis skiemenų ilgumas svyruoja labai smarkiai. Kartais jis 2,5 – 3 kartus mažesnis, negu izoliuotų žodžių. Apytikris akūtinųjų ir cirkumfleksinių skiemenų centrų ilgumo santykis yra maždaug 3 : 4.

2. 3. Kurios priegaidžių charakteristikos yra pastoviausios, geriausiai rodo jų fonetinių ypatybių dispersija.

Ypač negriežta intensyvumo viršūnių dispersija (žr. brėž. 6).

Akūto intensyvumo viršūnė kiek dažniau būna nutolusi 10–20 milisekundžių nuo skiemens centro pradžios, cirkumflekso – 60–80 ms, tačiau, kaip matyti iš grafiku, ir kituose taškuose priegaidžių viršūnės gana dažnos. Panašią dispersiją rodo ir pagrindinio tono viršūnės (žr. brėž. 7): akūto viršūnės dažniausiai būna nutolusios 10–20 ms, cirkumflekso – 20–40 ms. Tai rodo, kad akūtas dažniau esti ryškesnio krintančio charakterio, negu cirkumfleksas, tačiau iš to negalima spręsti, kad „tvirtapradiškumas“ yra esminė akūto charakteristika.

Priegaidžių diapazonų dispersija daug griežtesnė (žr. brėž. 8). Akūtas dažniausiai turi 6–7 pustonių (grynosios arba sumažintos kvintos), cirkumfleksas – 1–2 pustonių (didžiosios arba mažosios sekundos) diapazoną²⁸.

Dar aiškiau akūto ir cirkumflekso skirtumas matyti, padalijus kiekvieno skiemens diapazoną iš jo ilgumo (tas santykis rodo pagrindinio tono kilimo *resp.* kritimo staigumą).

²⁶ Laužtiniuose skliaustuose duodamas grafiko eilės numeris.

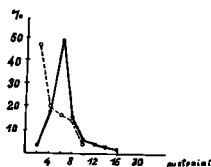
²⁸ Šie duomenys beveik visai sutampa su diapazonų aritmetiniais vidurkiais (akūto ≈ 7 pustoniai, cirkumflekso ≈ 2 pustoniai).

3. 1. Išnagrinėtoji medžiaga leidžia tvirtinti, kad nei izoliuotuose žodžiuose, nei sakiniuose kylantis *resp.* krintantis pagrindinio tono ir intensyvumo charakteris, nutrūkstama („laužtinė“) *resp.* tolygi artikuliacija ir santykinis skiemens centro ilgumas negali būti laikomi požymiais, charakterizuojančiais Mažeikių tarmės priegaides kaip kalbos sistemos elementus.

Iš artikuliacinių ypatybių, būdingų visiems variantams, galima paminėti tik artikuliacijos nepastovumą *resp.* pastovumą²⁷, didesnę *resp.* mažesnę

Brėž. 7. Pagrindinio tono viršūnių dispersija (ženklų reikšmės žr. brėž. 6)

Brėž. 8. Pagrindinio tono diapazonų dispersija (ženklų reikšmės žr. brėž. 6)

įtempimą ir (atskiriems variantams) faringalizaciją *resp.* jos nebuvimą, iš akustinių ypatybių – aukštesnę *resp.* žemesnę tembrą, platų *resp.* siaurą pagrindinio tono diapazoną, staigų *resp.* nestaigų pagrindinio tono kitimą ir, iš dalies, netolygų *resp.* tolygų pagrindinio tono intensyvumą (žr. lentelę p. 40).

Visas šias fonetines charakteristikas galima interpretuoti kaip vieno binarinio fonetinio požymio – koncentruoto (taškinio) *resp.* nekoncentruoto spūdžio – realizaciją²⁸. Akūtas turi spūdį, koncentruotą kuriame nors viename skiemens taške ir realizuojamą įvairiomis artikuliacinėmis priemonėmis. Spūdžio taške pagrindinis tonas yra labiausiai pakilęs, balso traktas uždariausias ir t. t. Kaip koncentruoto spūdžio realizaciją reikia interpretuoti ir glotalinį sprogimą („lūžį“), nes sprogimo momentu staigiai pasikeičia skiemens tarimo būdas. Cirkumfleksas turi nekoncentruotą, maždaug tolygiai pasiskirsčiusį visame skiemenyje (skiemens centre) spūdį: jo pagrindinis tonas, kalbos padargų padėtis ir kitos ypatybės yra maždaug pastovios²⁹. Spūdžio vieta tiriamojoje tarmėje nėra distinktyvinis požymis – ji visiškai priklauso nuo sakinio intonacijos³⁰.

²⁷ Pirmieji požymiai priklauso akūtui, antrieji cirkumfleksui.

²⁸ Kad lietuvių kalbos priegaides paprastai charakterizuoja spūdis (*Druck*), buvo pastebėta ir anksčiau (plg. Litauische Dialektstudien, Leipzig, 1931, p. XXI tt.).

²⁹ Nekirčiuotų skiemenų pagrindinis tonas būna tuo aukštesnis, kuo arčiau tie skiemenys yra prie kirčiuotojo skiemens (plg. brėž. 5 [II]), todėl staigiai kylantį ar krintantį akūto pagrindinį toną galima interpretuoti kaip to skiemens taško, kuriame tonas aukščiausias, akcentavimą.

³⁰ Tai iš dalies rodo ir inversinis žodžių, turinčių akūtą ir cirkumfleksą, klausymas (apie inversinį klausymą žr. Н. И. Дукельский, Принципы сегментации речевого потока, М. – Л., 1962, p. 48 tt.): iš kito galo klausomi akūtiniai skiemenys yra panašūs į normalius akūtinis, o cirkumfleksiniai – į normalius cirkumfleksinius.

Priegaidė		Akūtas	Cirkumfleksas	
Požymio tipas				
Akustinės ypatybės	Pagr. tonas	diapazonas	<i>platus</i>	<i>stauras</i>
		kitimo staigumas	<i>staigus</i>	<i>nestaigus</i>
	Tembras		<i>aukštas</i>	<i>žemas</i>
	Intensyvumas		<i>netolygus</i>	<i>tolygus</i>
Artikuliacinės ypatybės		pastovumas	<i>nepastovus</i>	<i>pastovus</i>
		įtempimas	<i>įtemptas</i>	<i>neįtemptas</i>
		fabringalizacija	<i>faringalizuotas</i>	<i>nefaringalizuotas</i>

Iš turimų akustinių charakteristikų galima spėti, kad pagrindinis spūdzio realizavimo būdas (resp. pačios priegaidės) yra muzikinės prigimties, tačiau toks spėjimas laikytinas tik darbo hipoteze, kurią reiktų patikrinti gausesniais eksperimentais.

3. 2. Koncentruotas resp. nekoncentruotas spūdis veikiausiai yra visų žemaičių priegaidžių distinktyvinis požymis, nors konkreti jo realizacija gali žymiai skirtis nuo čia aprašytosios.

Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko v.
universitetas
Lietuvių kalbos katedra

Įteikta 1965 m.
rugsėjo mėn.

ФОНЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СЛГОВЫХ ИНТОНАЦИЙ МАЖЕЙКЯЙСКОГО ГОВОРА

А. ГИРДЯНИС

Резюме

В ударных слогах Мажейкяйского (северо-жемайтского) говора противопоставляются две интонации – акут и циркумфлекс. Данное противопоставление обладает такой же различительной силой, как и, например, противопоставление разных гласных или согласных фонем. Замена интонаций искажает слова до неузнаваемости.

Инструментальное и статистическое исследование показало, что интонации данного говора обладают следующими постоянными фонетическими признаками: а) акут: широкий диапазон и резкое изменение основного тона голоса, сравнительно высокий тембр, непостоянная, напряженная и (у некоторых вариантов) фарингализованная артикуляция; б) циркум-

флекс: узкий диапазон и плавное изменение основного тона голоса, сравнительно низкий тембр, постоянная, ненатянутая и нефарингализованная артикуляция. Все эти конкретные фонетические особенности можно считать реализацией одного бинарного инвариантного признака: концентрированный (точечный) акцент *resp.* неконцентрированный акцент. Акут является акцентом, концентрированным в одной точке слога, циркумфлекс — акцентом, распределенным во всем слоге. Локализация акцента в слоге всецело зависит от интонации предложения.

Можно предполагать, что интонации противопоставляются по такому же признаку и в других жемайтских говорах.
